

TÜRKMENISTANYŇ BILIM MINISTRRLIGI
MAGTYMGULY ADYNDAKY TÜRKMEN
DÖWLET UNIWERSITETI

Jennet Jumalyýewa

STILISTIKA WE EDEBI REDAKTIRLEME

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw gollanmasy

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat – 2010

Jumalyýewa J. Stilistika we edebi redaktirleme.
Ýokary okuw mekdepleriniň žurnalistika hünärinde
okaýan talyplar üçin okuw kitaby. – Aşgabat, 2010.

Giriş

Hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen ýurdumyzda ylym pudagynda uly ösüşler gazanyldy. Hormatly Prezidentimiz **“Ösen ýurtda ylym esasy orny eýeleýär”** diýmek bilen ylmyň täze gazananlaryna, açyşlaryna uly badalga berdi. Yurtda ýaş alymlaryň döremegine uly yol açdy. Şu babatda biziň türkmen alymlarymyzyň hem, gysga wagtyň dowamynda bitiren işleri bellemäge mynasypdyr.

Biziň öwrenýän dersimiz “Stilistika we edebi redaktirleme” dersi dogry ýazuw düzgünlerini, tekst bilen redaktoryň gatnaşygyny, tekstiň düzüliş aýratynlyklaryny, guralyş ýollaryny, psihologiýasyny öwredýär. Logiki pikirlenmäniň dört kanunynyň tekst bilen gatnaşygyny öwrenmek bolsa, talyplarda tekstiň mehanizminiň refleksiini kämilleşdirýär.

Tekstiň üstünde işlemek endiklerini kämilleşdirmek üçin irginsiz tejribe, çuňňur dünýägaraýyş, awtoryň we tekstiň logiki esaslarda döredilen eserleriniň psihologiýasyna, ähmiýetine, zerurlygyna göz ýetirmegi başarmak zerurdyr. Düzediş belliklerini dogry özleşdirmek bolsa,

talyplarda redaktorlyk usulyny öwrenmäge we endige öwürmäge ýol döreýär.

Teksti täzeden ýazmak bolmaýar, onuň üstünde işlemegi başarmaly. Munuň üçin bolsa, “Stilistika we edebi redaktirleme” dersiniň öwrenilmegi gerekdir.

Türkmen žurnalistikasy ylym hökmünde

**“Bilimsiz öý – otsuz ojak ýalydyr.
Ylym, bilim, edebiýat, sungat,
medeniýatbolsa adamzadyň
bahasyny ölçäp
bolmajak baýlyklardyr.
Olaryň hemmesi adamlary biri-birine
ýakynlaşdyrýan, biri-birine
mähriban edýän, dost dogan edýän,
nesillerde iň gowy häsiýetleri döredýän,
iň ajaýyp duýgylary oýarýan güýçlerdir.
Hut şonuň üçin hem, biz
olary ösdürmäge uly üns berýäris”**

Bu howaýy sözler däl. Bu sözleriň manysy köre hasa. Bu sözler ýurduň ykdysadyýetini galdyrmakda, oba hojalygyny ösdürmekde ylym, bilim, edebiýat, sungat, medeniýet ýaly güýçleri doly manysynda işe girismekde ýol görkeziji täze üstünliklere badalga beriji çelgi.

Hormatly Prezidentimiziň **“Bilimsiz öý – otsuz ojak ýalydyr”** diýip aýtmagy ýöne ýerden däl. Ol

biziň öýmüzi - türkem ülkesini aňly –düşünjeli çuňňur dünýägaraýyşly, ylymly bilimli, medeniýetli adamlaryň ýurduna öwrüp, adamlaryň biri-birine ýakyn, mähriban, dost –dogan gatnaşyklaryny berkitmek adamlaryň hal ýagdaýyny, maddy üpçinçiligini gowlandyrmak, bolelin ýaşamagyny üpjün etmek üçin döwlet ähmiýetli çäreleriň durmuşa geçirilip başlanmagy aýdylan sözleriň durmuş hakykatyndan daş düşmeýändiginden aýdyň subutnamadyr.

Hormatly prezidentimiz ýurdumuzyň döredijilik işgärleri bilen bolan duşuşykda häzirki wagtda özbaşdak döwletiň berkarar bolmak tapgyryndan geçendigini belläp, indiden beýläk ony berkitmek we ösdürmek üçin häzirki döwrüň reallyklaryna we talaplaryna esaslanýan düýbünden täze ideýalogiýanyň gerekdigini öňe sürdi. Ol zähmetkeş halkyň durmuş, ýaşayyş ýagdaýyny mundan beýläk has-da gowlandyrmaga, bazar ykdysadyýetine geçmäge ähli tagallalary birleşdirmäge ünsi çekdi. Halkyň milli bähbitlerini ileri tutup işlemelidigini adalatly belledi.

Häzirki Täze Galkynyş eýýämynda bu wezipede döwrüň esasy meselesine öwrüldi. Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow Türkmenistanyň döredijilik intelligentsiýasynyň wekilleri bilen bolan duşuşygynda ýaşlary watansöýüjilik ruhunda terbiýelemek işini has-da güýçlendirmelidigini bellemek bilen, bu meselede ýokary okuw mekdepleriniň alyp barýan işleriniň ýokarlandyrmagy barada durup geçdi. Şonuň bilen baglylykda, Hormatly Prezidentimiz ýokary okuw mekdeplerinde häziriki zaman türkmen jemgiýetiniň ösüşine bagyşlanan täze sapak girizmek barada pikir aýtdy. Munuň, özi örän wajyp gozgalan meseledir. Sebäbi, Täze Galkynyş eýýämynda ýaşlaryň giň düşüňjeli çuňňur dünýägaraýýşly ýokary ahlakly bolmagy zerurdyr. Munuň üçin bolsa, olar dünýädäki we ýurdumuzuň çäginde bolup geýän wakalardan, aýratyn hem Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedowyň alyp barýan döwlet ähmiýetli işlerinden kabul edýän resminamalaryndan habarly bolmalydyrlar. Şeýle hem olar ýurtda geçirilýän çäreleriň ähmiýetli aýratynlyklaryna doly we dogry

düşünip, durmuşa geçirilmegine goşant goşmaga taýýar bolmalydyrlar we oňa işjeň gatnaşmalydyrlar. Olar hormatly Prezidentimiziň **“Döwlet adam üçündür”** diýen täze şygaryndan gelip çykýan wezipelere mynasyp işleri durmuşa geçirmelidirler.

Hormatly Prezidentimiz bu işleri ýerine ýetirmekde esasy wezipäniň köpçilikleýin habar beriş serişdeleriniň işgärleriniň paýyna düşýändigini adalatly belledi. Ol teleradio ýaýlymlarynyň we gazet žurnallaryň işgärlerine işde goýberýän kemçilikleri barada dogry bellikler etdi. Şu nukdaý nazardan seredenimizde, onuň şu 2007-2008-nji okuw ýylynda Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetiniň žurnalistika hünärini açmagyda bellenmäge mynasyp wakalaryň biridir. Mundan başga-da asperanturanyň we doktoranturanyň açylmagy türkmen ylmyny ösdürmek üçin ähmiýet aýgytly ädimdir. Türkmenistanda ýaş alymlaryň ylmy işleri bilen meşgullanmaklary üçin düýpli itergi berjekdigi ikuçsyzdyr. Şu ýerde türkmen halkynyň akyldar ogly Magtymguly Pyragynyň atasy Döwletmämmet Azadynyň ylmy asmandaky güne

meňzedip onuň adamyň kalbyny we durmuşyny güneş ýaly ýagtdýandygyny aýdyp geçendigini ýatladasym gelýär. Magtymguly Pragy bolsa:

Alymlara uýsaň açylar gözüň,

Jahyllara uýsaň kör dek bolar sen! –

diýmek bilen, ylmy adam durmuşyndaky iň bir möhümzerurlyk hasaplapdyr.

Yurtda ylym bilimiň ösdürilmegi jemgiýetde millilige esaslanýan täze milli garaýyşlaryň kemala gelip, durmuşa ornaşdyrylyp başlanmagy halkyň gelejegini has- da uly ösüslere, uly açyşlara, täze-täze başlangyçlara rowaçlandyrar. Türkmen ýaşlaryna bolsa, diňe okamaga, öwrenmäge däl, eýsem döretmäge we ylmyň gazananlaryny durmuşa ornaşdyrmagada uly mümkinçilikler dörär.

Şu nukdaý nazardan seredenimizde ýurt Baştutanymyzyň ösüşiň täze tapgyryna geçmek üçin häzirki döwrüň talaplaryna laýyk gelýän täze ideologiýanyň zerurlygyny öňe sürmäge örän ýerliklidir. Bu döwrebap ideologiýa türkmen ýaşlarynyň öz geljeklerini aýgytly kesgitlemeklerine, şol maksada ýetmekde okgunly, dogryçyl hereket

etmeklerine il günümüze ýurdumyza wepaly watansöýüji ýaşlar bolup ýetişmeklerine ýardam eder.

Taze galkynyş täze özgertmeler eýýamynda ýurdumuzyň we halkymyzyň önünde goýulan gaýra goýulmasyz meseleleri çözmekde, halkyň ýaşayyş derejesini has-da gowlandyrmakda aýdyň ähmiýetiň boljakdygyny her birimize mälimdir. Şonuň üçin hem hormatly Prezidentimiziň **“Döwlet adam üçündür”** diýen şygaryndan ugur alyp zähmet çekmek diňe bir türkmen ýaşlarynyň däl, eýsem ol her bir türkmen raýatynyň hem jana-jan borjudyr.

Hormatly Prezidentimiziň žurnalistikany ösdürmek baradaky aladalary we KHBS-iň döwrebaplygy.

1. Hormatly Prezidentimiziň döredijilik iägarleri bilen duşuşyklary. Ýokary okuw mekdeplerinde žurnalistika hünäriniň açylmagy.
2. Žurnalistikanyň hiliniň gowulanmagy we ösmegi baradaky aladalar.
3. Jemgyýetde KHBS-niň orny.
4. Žurnalistikanyň görnüşleri.

Hormatly Prezidentimiz Gurbanguly Berdimuhamedow 2008-nji ýylyň 19-njy ýanwarynda ýurduň döredijilik işgärleri bilen duşuşdy. Hormatly Prezidentimiz şu mejlisde žurnalistleriň önünde olaryň wezipelerini kesgitledi. ol ýurtda Garaşsyzlyk, özbaşdaklyk syýasatlarynyň öz möwritini geçirendigini, halkyň islegini kanagatlandyryýan täze ideologiýany tapmalydygyny belledi. Şeýle hem bu döwrüň Galkynyşlar we özgertmeler döwri bolup, KHBS-iň roluny güýçlendirmegiň zerurlygyny aýtdy.

Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersitetinde, Daşary işler ministrliginiň bazasynda halkara gatnaşyklary institutynda žurnalistika hünärleriniň açylandygyny we olary taýýarlamaga gowy üns bermelidigini belledi.

Hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen ýurtda Köpçilikleýin Habar Beriş Serişdeleriniň hiline uly üns berilmegi, bu ugurda işleýän žurnalistleriň iş şertleriniň gowlandyrylmagy, täze in ýokary şertlerde guralan iş binalarynyň ulanylmaga berilmegi, metbugat öýleriniň, telewidenýa we radio studiýalarynyň täze dünýäniň ösen ýurtlaryň döreden enjamlary bilen üpjün edilmegi bellenişli aýratynlyklaryň biridir.

Häziriki wagtda türkmen neşirýatynyň sehleri hem Germaniýanyň “Heýdelberg” firmasynyň ýokary hilli önümleri bilen enjamlaşdyrylandyr. Bu bolsa, gazet žurnal we ş.m neşir işlerini ýokary hilli we çalt depginde ýerine ýetirmäge mümkinçilik döredýär. Neşirýatyň sehlerinde gazetleri, kagyzlary kesmäge, reňklemäge, çykarmaga niýetlenen maşynlar metbugat

neşir önümlerini häzirki zaman dünýä ülnülerine laýyk çykarmaga niýetlenendir.

Şeýlelik-de ýurdumyzda gazetiň tehniki şertleriniň üpçünçiligini nazarda tutsaň, bize onuň many-mazmun, bezeg we ş.m. aýratynlyklaryna üns bermek zerurlygy galýar.

Hormatly Prezidentimiziň belleýşi ýaly biz bu ugurda türkmen halkynyň gadymy sözlerini ulanyp diliň şireliligini ösdürmeli. Dogry ýazuw kadalaryny saklamaly we ş.m.

Häzirki wagtda žurnalistikanyň görnüşleri tapylmaz derejede ösdi. Operatiwligi we guwandyrjylygy taýýndan esasy orny eýeleýän telewideniýe gepleşikleri, radio gepleşikleri dürli sputnik kanallary arkaly dünýä ýaň salýar. Daşary ýurtlaryň köpüsinde (Moskwada çykarylýan “Türkmenistan” žurnaly ýaly) gazet žurnallar türkmen dilinde neşir edilýär. Bu bolsa, diňe bir ýurdumyzda däl, eýsem dünýäniň ýüzünde ýaşayan türkmenleriň köpüsi üçinem türkmen neşirleriniň elýeterli bolanlygyny tassyklaýar.

Şu nukdaý nazardan seredenimizde türkmen žurnalistikasynyň, aýratyn hem metbugatynyň many-mazmun, hil derejesine üns bermek meselesi ör boýuna galýar. Hut şu esaslarda bolsa “ Edebi redaktirleme” dersiniň ähmiýetli aýratynlyklary ýüze çykýar.

Hormatly Prezidentimiziň bu işiň hilini gowlandyrmakdaky aladalary biziň bu ugurda alyp barýan işlerimizi has-da borçlandyrýar.

Ýokary okuw mekdeplerinde talyplara jemgyýetiň täzeliklerini öwredýän dersleriniň girizilmeginiň zerurdygyny aýtdy. Türkmen ýaşlarynyň ýurtda bolup geçýän täzeliklerden habarly bolmalydygyny, ýurduň Prezidentiniň daşary ýurt saparlary, daşary ýurtdan biziň ýurdumyza gelýän işewwür toparlar we ýerine ýetirilýän döwlet ähmiýetli işler bilen talyplaryň habarly bolmalydygyny nygtady. Žurnalistikanyň işiniň pes gidýändigini aýdyp, KHBS-e ünsi ýokarlandyrmalydygyny kesgitli aýtdy.

Aňň hakydasy. Ylym bilen amala aşyrylan işler islendik babatda aňňda döwrüň ösüşleri bolup şölelenýär. Ol ösüşler, öňegidişlikler birsydyrgynlyk,

adatlyk bilen çälenmeýär. Ol durmuşda täzelikler, açyşlar bilen öňe gitmäge, okgunly ýaşayşa edýär. Ol döwrüň aňyýetini täzelemäge, päkizlemäge işjeňlik bilen täsir edýär. Gönüden-göni alsak, ylym – adamzadyň beýnisi. Diýme, ol – aň. Onda edebiýat näme bolýar?! Bu pikirleriň yzyna eeýermäge alňasak diňe biz däl. Olar obnlarça, münlerçe adamlar. Ylymyň, edebiýatyň janköýerleri, Mähriban Prezidentimiziň Türkmenstanyň Ýaşulularynyň Maslahatynda sözlän sözündäki dogaýy jümlelerde, her bir raýat, her bir adam öz-özüne bermelidir diýilýär. Bu biziň her birimiziň kalbymyzda gaýtalanýan owaza bolup ösüşli, ýaşayşa höwesimizi ganatlandyrýar. Eger biziň asyrymyz maglumatlar asyry bolsa, onda biziň her birimizem alym, edebiýatçy, filosof hökmüde täze-täze maglumatlaryň arzysyny bilmeli. Şeýle-de täze, jemgyýetiniň ösüşine itergi beräýjek maglumatlaryň çeşmesi-de özümüzde bolmaly. Eger ylym adamzadyň beýnisi bolsa, onda edebiýat onuň ruhudyr. Ýa-da, eger ylym adamzadyň aňy bolsa, oinda edebiýat onuň kalbydyr.

Hormatlý Prezidentimiz Gurbanguly
Berdimuhamedowyň alyp barýan ylym-bilim syýasaty
türkmen jemgyýetini ähli pudaklaryň ösüşleri
babatynda dünýä arenasyna çykarmak bilen
baglanşyklydyr.

Stilistika we edebi redaktirleme dersine giriş.

1. Stilistika barada düşünje.
2. Stilistikanyň görnüşleri.
3. Redaktirleme işi.

Stil (stylos) grek sözi bolup, ol aslynda taýak ,
taýajyk diýmegi aňladyp ol gadymy grekler we
rimliler uýy ýiteldilen taýajyk (stil) bilen ýüzi
munlanan tagtajyklara hat ýazypdyrlar.

(K.Babaýewiň “Türkmen diliniň stilistikasy” 1989 ý.
kitabyndan peýdalanyldy.)

Başda ýazuw guralynyň adyny aňladýan stil sözi wagtyň geçmegi bilen täze manylara eýe bolýar. Antik filosoflaryň ýaşan döwründe bu söz dilewarlyk senediniň bir termini hökmünde ulanylýar.

Stilistika dilewarlyk, çeper sözlemegiň tärlerini yzarlaýan taglymat hökmünde ritorika ady bilen gadymy döwürlerde belli bolupdyr. Ol hakda Aristotel, Sokrat, Siseron, Demetriý, Germogen, Krintilian grek antik filosoflary öz ýazan eserlerinde beýan edip gelipdirler Olaryň işlerinde stilistika diýlip dilewarlyk senedine ritorika düşünilipdir. Dandin, Bamana ýaly gadymy hindi alymlary hem bu ugurda iş ýazypdyrlar. Stilistika gadymy döwürlerden bäri alymlaryň üns merkezinde bolup gelýänem bolsa, bu baradaky pikirler dürli-dürlüdür. Alymlaryň birnäçesi stilistika aýry-aýry döredijilik adamlarynyň, ýazyjylaryň her birine mahsus bolan dil aýratylyklaryny öwrenýän ylym hökmünde garasa, beýleki bir topary ony dil bilimi bilen bir zat hasaplap, estetika degişli edip goýýar. Alymlaryň ýene bir toparynyň garaýşyna görä bolsa, stilistika indiwiidiň dilindäki emosional-ekspressiw aýratynlyklary

öwrenýär. Rus alymlarynyň birnäçesi stilistikany informasiýany doly we täsirli bermek üçin dil serişdelerini saýlap-seçmek meseleleri bilen iş salyşýan ylym hasaplaýan bolsa, beýleki bir topary pikir alyşmagyň maksadyna baglylykda sözleýşi guramagyň dürli mümkinçiliklerini öwrenýän ylymdyr diýip belleýär.

Alymlaryň ýene-de bir toparynyň pikirine görä stilistika dil bilimi bilen edebiýat ylmynyň arasynda duran özdaşdak bir bölümdir, beýleki bir garaýyşlara görä bolsa, stilistika edebiýat ylmyna degişli bolup, edebiýat teoriýasynyň çeper eserleriniň şahyrana dilini öwrenýän bir şahasydyr. Umuman, alym K. Babaýew bu garaýyşlaryň ählisini öwrenmek bilen “Uly sowet ensiklopediýasynda” bellenilişi ýaly, stilistika pikir ýöretmäniň häsiýetine wemaksadyna laýyklykda, aragatnaşygyň şertine görä, dil serişdelerini ulanmagyň ýollaryny öwrenýän ylym hökmünde dil biliminiň bir bölümidigini belleýär.

Alymyň belleýşi ýaly stilistikanyň predmeti esasan dil we sözleýiş stillerinden, bu stilleri

differentirleýän lingwistik aýratynlyklardan, diliň täsirli we obrazly serişdelerinden ybaratdyr.

Häzirki zaman türkmen edebi diliniň stillerini dilçi alym P.Azymow dört topara bölýär.

1. Çeper edebiýat stili.
2. Ylmy stil.
3. Jemgyýetçilik-publisistik stil.
4. Kanselýariýa iş kagyzlarynyň stili.

Dilçi alym Ý.Çöňnäýew hem dil stillerini dört topara bölüp öwrenýär.

1. Çeper edebiýat stili.
2. Ylmy-önümçilik tehniki stil.
3. Jemgyýetçilik-publisistik stil.
4. Resmi we kanselýariýa iş kagyzlary stili.

Umuman, alymlaryň köpüsi edebi diliň sözleýiş formasyna hem aýratyn alnan bir stil hökmünde garaýar. Emma, alymlaryň birnäçesi tersine sözleýiş diline aýratyn stil hökmünde garamaýar. Alym K.Babaýew hem bu pikirlere , ýagny sözleýiş diline

áýratyn stil hökmünde däl-de, edebi diliň dürli formalary hökmünde garalsa dogry boljakdygyny belläp, dil stilleriniň özleriniň-de ýazuw we sözleýiş formalarynyň bolýanlygyny belleýär.

Şeýlelik- de K.Babaýewiň pikiriçe hem dil stilleri şu aşakdaky funksional görnüşlere bölünýär:

1. Jemgyýetçilik-publisistik stil.

(publisistik stil, gazet stili, gazet-žurnal stili, gazet-publisistik stil, syýasy-jemgyýetçilik stili.)

1.Babaýew K.Türkmen diliniň stilistikasy,Aşgabat, 1989.sah 4.

2. Resmi iş stili.

(resmi stil, iş stili, kanselýariýa iş kagyzlarynyň stili, adaty iş stili, resmi –ritoriki stil, resmi kanselýar stili, resmi dokumentler stili).

3. Ylmy-tehniki stil.

(ylmy stil, ylmy-edebiýat stili, ylmy-publisistik stil, ylmy-pedagogik stil, ylmy-okuw stili, ylmy-lengwistik stil, professinal-tehniki stil, professional-önümçilik stili, ylmy we önümçilik-tehniki stil.)

4. Çeper edebiýat stili.

(çeper stil, çeper-belletristik stil, edebi-çeper stil.)

Görşümüz ýaly stil sözünüň manysy, stilistikanyň öwrenilişi dürli formalarda ýüze çykýar. Stil sözünü görnüş, forma meňzeş aspektlerde ýüze çykýan düşünje bolup, ol giňişleýin, çuňňur öwrenilmegi talap edýär.

Köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň materiallarynyň hili biziň günlerimizde aýratyn ähmiýete eýe boldy.

2008-nji ýylyň 19-njy ýanwarynda Hormatly Prezidentimiz ýurdumyzyň döredijilik intelligentsiýasynyň wekilleri bilen duşuşdy. Döwlet baştutanymyz bu duşuşykda Köpçülikleýin Habar Beriş Serişlereleriniň işine aýratyn üns berdi. Gazet-žurnallarda, radio-telewideniýede harsal materiallaryň goýberilmeli däldigini belläp geçdi. Materiallarda edebi mirasymyza, halkyň milliligini ösdürmäge aýratyn üns bermelidigini, gadymy sözleri ulanylyşa girizmelidigini belledi.

Žurnalistiň çykyşynyň netijeliligi we onuň edebi kämilligi biri-biri bilen berk baglanyşykly düşüňjelerdir.

Žurnalistiň edebi döredijilik, publisistik işiniň stili onuň ýyllaryň dowamynda kämilleşen döredijilik prosesiniň esasynda emele gelyär.

Žurnalistiň işi onuň döredijilik işi bilen çäklenmeyär. Onuň işiniň ýene-de bir bölegi ýazylan materiallaryň üstünde işlemekdir. Bu işiň hem özüniň aýratyn talaplary, düzgünleri we kanunlary bar.

Köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň edebi hili, ol materiallaryň üstünde işlemek meselesi biziň günlerimizde aýratyn ähmiýete eýe boldy.

Žurnalistiň çykyşynyň netijeliligi bilen onuň edebi kämilligi biri-biri bilen berk baglanyşykly düşüňjelerdir. Redaktirlemek işiniň esasy meselesi hem jemgyýetçilik işleri we edebi-çeper praktika işi hökmünde awtora şol kämillige ýetmäge kömek etmekden ybaratdyr. Elbetde redaktirlemek işi bu ýalňyşlary düzetmek, grammatiki we stilistiki kadalaryň saklanylyşyny barlamak, redaksion neşir tehnikasynyň düzgünlerini saklamak bilen

çäklenmeýär. Häzirki döwürde redaktirlemek işiniň manysy has giňeldi. Has dogrusy, redaktirlemek bu tekstiň üstünde işlemegiň edebi-çeper, obrazly formasydyr we ş.m.

Şeýlelik- de tekstiň stilistiki aýratynlyklary hem redaktirlemek işinde uly rol oýnaýar. Onuň esasy ähmiýeti bolsa, Köpçülikleýin Habar Beriş Serişdeleriniň materiallarynyň netijeliligini, ýokary hilliligini we ş.m. üpjün etmekden ybaratdyr.

Redaktor we tekst

1. Tekstiň esasy aýratynlyklary.
2. Redaktor we tekstleriň görnüşleri.
3. Tekstiň üstünde işlemek.

Redaktoryň edebi eseriň maglumatlarynyň üstünde işlemek prosesi tekstiň kagyza geçmezinden has ir başlaýar. Eýýäm faktlaryň esasynda pikirleriň,

garaýyşlaryň emele gelip başlan döwründe žanr aýratynlyklary kemala gelip başlaýar.

Tekst ýazylanynda awtoryň pikirleri anyk forma salynyp, çeper dilde beýan edilip, berkidilýär. Awtor üçin tekst edebi eseri döretmegi tamamlayan çeşme bolup hyzmat edýär.

Puşkin:

Awtoryň tekstiniň üstünde işlemek redaktor üçin onuň edebi zähmetiniň esasy aýratynlyklaryny görkezýän meýilamalaryň, sargytlaryň, tekstleri düzetmekde, ony seljermegiň awtora redaktoryň kömeginiň zerurlygy iň esasy meseleleriň biri bolup durýar.

“Tekst” ylmy termini örän köpmanyly. Onuň üçin tekstiň teoriýasyny dolulygyna öwrenmek zerur. Öňki döwürlerde çeper eseriň teksti diňe edebiýatçylar üçin seljerişň obýekti hasaplanyp gellen bolsa, dilçi alymlar lingwistler üçinem çäklendirilen galypa salynan sözlemler obýekt bolup gelen bolsa, häzirki wagtda olaryň ikisi üçin hem umumy tekst, çeper eserler seljerişň obýektleri bolup hyzmat edýärler.

Teksti öwrenmek we düşündiriş bermek seljermek meselesi diňe bir dilçilere ýa-da edebiýatçylara däl, eýsem, logika, psihologiýa hünärmenlerine-de degişlidir.

Tekstiň esasy häsiýetleri obýektiwleşdirme, anyk bellikler gurumyna berkidilmek (harplar we ş.m.), onuň baglanyşygy we bitewiligi.

Alymlaryň bellemegine görä, tekst şöhlendirmek (beýan etme) we mazmun planlarynyň özara gatnaşyklaryň esasynda emele gelýär. Tekstiň esasy iki sany gatnaşyjysy bolýar. Ol awtor we tekstiň niýetlenen adamy-adresat (ugradyjy we kabul ediji) - dan ybarat.

Tekstiň bitewiligi onuň pikir birligindäki häsiýeti tekstiň analizinde ýüze çykýar.

Baglanyşyk bitewiligiň şertidir. “Tekst” termini latyn dilinde edil mata ýaly baglanyşyk diýmegi aňladýar. Dilden aýdylýan tekstde bolsa, (dil matasy) “языковая ткань» diýilýär. Dil matasyny zaýalamak aňsat. Sähelçe ünssüs ýa-da geleňsiz çemeleşseň onuň manysy ýa-da baglanyşygy ýitýär. Şonuň üçinem tekste girizilen islendik tekstiň seljermesi bolmaly. Ol

seljermeye bolsa daşky baglanyşykdan başlap, çuň baglanyşmalaryň pikirleriň anyk, aýdyňlygynyň düşün-diriş zerurdyr.

Dilden aýdylýan sözleriň ýönekeý ýazuw görnüşini entek tekst bolup bilmez. Tekst gaýtadan işlenilen diliň ýazuw görnüşidir. Diňe düzmäniň üstünde işlemek redaktoryň käriniň gaýtalanmajak aýratynlyklaryny düzýär.

Diliň iki formasy bar: ýazuw we dilden aýdylma. Olaryň niýetlenen adresatyna (adamyna) barýan ýoluny ýeňilleşdirmek üçin hem hersiniň öz hususy serişdeleri bar.

Ýazuw dili awtoryň ýüzüniň hereketlerini (mimika, žest) geçirip, berip bilmeýär. Okyjy teksti okanynda onuň intonasiýasyny, joşgunyny ýüze çykýan psihologiýasyny eşitmeýär, duýmaýar. Ýazuw dilinde bu wezipäni abzas bellikleri, ştrih aýratynlyklary (ýarym ýagly we ş.m.) ýerine ýetirýär.

Berkidilmek ýazuw diliň esasy serişdesidir we dilden aýdyl-ýan tekstden tapawutly aýratynlygydyr. Diňleýän wagtymyzda sesiň intonasiýasyndan tekstiň häsýetlerini we kime niýetlenendigini bilip bilýäris.

Awtoryň psihologiýasyny, teksti okaýan wagtyndaky ruhy ýagdaýlaryny hem bilip bolýar. Ýöne dilden aýdylan pikirleri yzarlap bolsa-da oňa gaýtadan dolanyp bolmaýar. Şu nukdaý nazardan seredenimizde ýazuw diliniň aýratynlyklary başgaça.

Teksti okap, gapdala goýup, pikirlenip, soňra ýene-de tekste dolanyp bolýar. Awtoryň adresatyna niýetlän ruhy ýagdaýlaryny görkezýän bellikler (köpnokatlar, sorag, ýüzlenme we ş.m. dyngy belgiler) bolsa tekstde pikir baglanyşygynyň esasynda emele gelen bitewiligiň ähmiýetini, aktuallygyny, zerurlygyny ýüze çykarýar.

Edebi dilde hem şeýle. Gahrymanlaryň ruhy ýagdaýlary bellikleriň üsti bilen görkezilýär.

“.....Ikinji gün Aýbölek has güýçli samrap başlady. Gapyda jyklaşyp oturan ata-ene şu sözleri eşitdiler.” Sen gedaý” sen öz peýdaňy bilmeýän mahluk. Meniň kakama dil ýetirme. Sen onuň baýlygyny görüp bileňok. Heý, restoranda-da toý bolarmy?

1. B.Seýtäkow, Perwana, Aşgabat, 1978, sah-91

Men işlejek däl. Okajagam däl. Meniň baýlygym iki ömre-de ýetjek...”

Täjigül:

-Ýene-de şol baýlyk... – diýip gahar bilen aýtdy-da gözüne ýaş aýlady”. 1

Talyplar bilen ylmy, gazet we edebi tekstleriň üstünde işlemeli. Öýe ýumuş tabşyrmaly.

Ine şu tekstde ghrymanyň ruhy ahwaly beýan edilýär. Okyjy ony görmeýär, emma tekstde beýan edişişine görä, edil görýän ýaly göz önüne getirip bilýär. Munuň üçin tekst dogry garalmaly. Gyzyň samramagy onuň ruhy hasratyndan habar berse, onuň ejesiniň:

– Ýene-de şol baýlyk ... “ – diýip gahar bilen aýdylan sözlerinde tekstde goýulan köpnokatlar hem köp zatdan habar berýär.

Bu ýerde tekst bilen okyjynyň aragatnaşygy göz önünde tutulýar. Awtor tekstden okyja düşnükli bomagynyň aladasyny etmeli. Bu işi redaktor hökman barlamaly we mazmunyny aýdyň, düşnükli beýanyňy

gazanmaly. Diliň ýeňilligine, ýeňil kabul edilmegine üns bermek zerur we ş.m.

KHBS we redaktor

1. Köpçilikleýin Habar Beriş Serişdeleriniň we redaktoryň iş aýratynlyklary.
2. Redaktoryň işiniň esasy ugurlary.

Köpçülikleýin habar beriş serişdeleriniň sistemasynda redak-tirlemek işi iň esasy işleriň, wezipeleriň biridir. Sebäbi žurnalist bolmak üçin diňe döretmek, gyzgyny bilen habary halka ýetirmek we ş.m. ýeterlik däl. Žurnalistiň işiniň ikinji iň esasy taraplarynyň we talaplarynyň biri-de döredilen eserleriň, tekstleriň üstünde işlemekdir. Ol tekstiň üstünde işlemek bilen onuň many-mazmun, stil we ş.m. aýratynlyklaryny saklamaga haklydyr.

Redaktor tanyş bolmazdan awtoryň materialy barada öz garaýşyny, pikirini aýdyp bilmeýär. Ol diňe

ähli maglumatlary öwreneninden tekstiň üstünde işlemegiň düzgünlerini bileninden soňra awtoryň materialyna baha berip bilýär. Redaktorlyk ussatlygynyň nusgalaryny öwrenmek ýalňyşlyklary we kemçilikleri öwrenmekden köp zat berip bilýär. Ussatlardan öwrenmek olaryň işiniň seljermek her bir žurnalistiň edebi çeperçilik prosesine jogapkärçilikli çemeleşmegine getirýär.

Başda ýönekeý ýaly görünýän ownuk redaktorlyk düzedişler, eseriň edebi hiliniň aýratynlyklaryny ýüze çykarmaga ýardam edýär. Köpçülikleýin habaryň haýsy neşirýada niýetlenenligi - kitaba, gazete, žurnala, radio, telegepleşige we ş.m. redaktorlyk işiniň ugryny kesgitleýär. Gazete niýetlenen materialda okyjy bilen wakanyň, habarlaryň arasy ýakyn duýulýar. Tersine eger-de material kitap üçin niýetlenilen bolsa bu ýerde habar soňky orna, garaýyşlar, pikirler esasy orna geçýär.

Şeýle hem gazet bilen kitabyň stil aýratynlyklary-da dürli-dürlüdür. Şeýle ýagdaýda gazet we köpçülikleýin habar berişiniň beýleki serişdelerinde materiallaryň žanr aýratynlyklary hem uly rol oýnaýar.

Ýagny informasion žanrlara degişli materi-allarda habar esasy orunda, üns merkezinde bolmaly. Bu žanrlarda döredilen eserlerde köpsözlülüge ýol bermek bolmaýar, tersine analitik materiallarda waka ýa-da maglumatlary seljermek uly rol oýnaýar. Çeper - publisistiki žanrlara degişli materiallarda bolsa, eseriň obrazlylygy, çeper beýan edilişi esasy üns merkezinde bolmalydyr. Muňa garamazdan, maglumatlaryň dogry bolmagy, seneleriň we ş.m. maglumatlaryň anyk bolmagy žurnalistiki eserleriň ählisinde hem barlanylmalydyr, derňemelidir.

Redaktor bilen awtoryň aragatnaşygy hemişe şol ýitiliginde galýar. Redaktor özüniň tekste gatysmakdaky çäklerini, düzgünlerini, prinsiplerini anyk bilmelidir. Her bir žurnalistiň, edebi eserini goldamak, olaryň talantyny goramak redaktoryň borjudyr. Eger-de redaksiýa gelen materiallaryň içinde gyzykly, gowy öwrenilmeli pikir bar bolup, eseriň beýan edijilik, stil, orfografiýa we ş.m. ýagdaýlary pes bolsa- da ony peýdalanjak bolmaly.

Redaksiýa öz neşirine täze zehinleri çekmegi, töweregine toplamagy başarmaly. Tekste goşulmagyň

öz aýratyn-lyklary bar. Olar syýasy, pikir jemgyýetçilik, estetiki we etiki aýratynluklardyr.

Redaktor hiç wagt tekste ünssüz garamaly däl. Ol tekstiň için-den iň ähmiýetli, gyzykly, syýasy-jemgyýetçilik pikirleri tapmaga we olary ýerlikli peýdalanmaga, etiki gurluşa anyk ýolbaşçylyk etmäge ukyply bolmaly. Tekste düzediş girizmezden öňinçä awtor bilen düşünişmeli. Onuň pikirlerini gazet sahypalarynda we ş.m. bermek üçin gazetiň stiline laýyk gelýän düzedişleri girizmeginiň zerurlygyny awtora ýetirmeli.

Pikirleriň sada okyja düşnükli bolan dilde beýan edilmegi, aýdyň bolmagy, gysby we anyk beýan edilmegi zerur. Redaktor hut şeýle zatlara ýolbaşçylyk etmeli we eserleri dürli düzediş ýollary bilen kämillik derejesine ýetirmeli.

Häzirki wagtda dünýäniň üçünji müňýyllyga gadam basan döwründe okyjynyň žurnalistden KHBS-den talaby uly. Bu döwürde onuň saýlamaga we baha bermäge-de mümkinçiligi has ýokary. Hut şonuň üçinem haýsydyr bir neşiriň abraýy, diňe okyja baglydyr. Şu nukdaý nazardan seredenimizde

okyjynyň islegini, talabyny öwrenmek, çeşmeleriň anyklygyny, hilini anyk-lamak eseriň ynamlylygyny, täsir aýratynlyklaryny öwrenmek, täze-täze zehinleri işe çekmek, höweslendirmek redaktoryň we onyň kollektiwiniň esasy wezipesidir.

Talyplar bilen gazetlerden alynan anyk mysallar esasynda işlemeli we ş.m.

Tekst we psihologiýa.

1. Redaktoryň işiniň aýratynlyklary.
2. Awtoryň döredijilik psihologiýasy.
3. Tekstiň psihologiýasy we ş.m.

Redaktorlyk tekstiňpsihologiýasy entek ylmy gözlegleriň predmeti bolup ýetişenok. Şonuň üçin redaktirlemek işiniň psihologiki şertleri hem umumy görnüşde ýüze çykýar.

Informasiýany tapmak, kabul etmek, meseläniň goýluşy, özüni alyp barmagyň modelini döretmek we garaşylýan netijeleriň shemasy, işler, hereketler we bu işlere gabat gelýän operasiýalar we ş.m. redaktoryň tekstiň üstünde işleýiş prosesiniň shemasyny, oňa psihologiýa nukdaý nazaryndan seretmegi düzýär.

Psihologiýanyň esasy meseleleriniň biri durmuşyň aňly-düşünjeli formalaryny çeşmesi adam bolan durmuşynyň daşky jemgyýetçilik durmuşy şertlerini, sosial-taryhy formasyny beýleki ýagdaýlary öwrenmekden ybarat.

Ýagny adamyň durmuşynyň ýaşaýşynyň şertleri, onuň jemgyýete bolan gatnaşygy we ş.m. psihologiýanyň esasy meseleleriniň biridir. Tekste, awtoryň zähmetine düşünmeklige aňly-düşünjeli gurama-çylygy ýola goýmak, zerur netijeleri ýüze çykarmak awtoryň bu ylma bolan gatnaşygyny ýüze çykarýar. Psihologlar adamyň çylşyrymly diliň üsti bilen gaýtadan işlenilen informasiýasyny redaktorlyk usulyýetiň praktikasynda paýhas eleginden geçirmeli diýen netijä geldiler.

Redaktoryň tekste bolan gatnaşygynyň çözüji , jemleýji etaby gözegçilikdir. Awtoryň tekstini okaýan ilkinji okyjy hökmünde redaktor awtora bu gözegçiligi amala aşyrmaga mümkinçilik döredýär. Awtoryň tekst bilen işlemeginiň esasy şerti onuň tekstine daşyndan baha berilmegidir. Edebi eser döretmeklige redaktoryň gatnaşygy esasy psihologiki şertleriň biridir. Awtor üçin redaktor teksti beýlekilerden has güýçli okaýan, tekstiň üstünde dogry, doly işlemegi başaýan okyjydyr. Okyjy üçin bolsa redaktor tekste seredip onyň nähili bahalandyryljakdygyny, ol barada nähili pikir ýörediljekdigini öňünden aýdyp bilýän wekildir.

Ýazuw diliň gelip çykyşy we gurluşy ýazýanyň dil serişdelerini aňly - düşünjeli ulanyp bilşini, başarnygyny kesgitleýär.

Redaktirlemek işiniň psihologiki şertleri bu meselä giňişleýin seretmek, diliň döreýşine we kabul edijiligine garamak bilen çäklenmeýär. Bu ýerde edebi döredijiligiň psihologiýasy, okyjynyň psihologiýasy, redaktorlyk işiň düýp manysy we ş.m. -çylşyrymly bitewiligi döretmekden ybaratdyr. Bilelikde ýerine ýetirilen işiň hili psihologiki şertleriň, gatnaşyklaryň

we ş.m. jemidir. Awtoryň döredijilik psihologiýasy bilen tekstiň psihologiýasyny ýüze çykarmak redaktoryň işiniň öz işine, kärine ussatlyk ýüze çykarýar. Awtoryň döredijilik stiline, psihologiýasyna göz ýetirmezden tekste bolan guramaçylyk gatnaşyklaryny ýola goýmak nädogrydyr.

Tekstiň üstünde işlemek tekstiň edebi eser döretmek prosesiniň obýektiw psihologiki häsiýetlerine-de, döredijilik prosesiniň psiho-logiki kanunalaýyklyklaryna-da garşy gelmeýär. Başarnykly geçi-rilen düzediş işleri tekstiň bitewiligine-de, pikirleriň baglanyşygyna-da päsgel bermeýär.

Tersine tekste harsal çemeleşmek awtoryň pikirini-de, tekstiň esasy gurluş elementlerini-de ýitirýär. Tejribeli redaktorlaryň belleýşi ýaly işe örän seresaplylyk bilen çemeleşip, onuň artykmaçlyklaryny seresaplylyk bilen aýyrmaly. Çekilen suratyň ýüzünden örtügin (plýonkany) aýranyňda, onuň edil aşagynda emele gelen şekiliň şeýle ýagty, aýdyň görnüşi ýaly eseriň düýp manysynyň açyk şöhlelendirilişini aýdyňlaşdyrýar. Bu tekst barada hem şeýle bolmaly. Elbetde, golýazma seniň elini bilen

ýazylan iş däl. Muňa garamazdan, tekstiň döremegine bolan gatnaşygyň özi saňa şatlyk getirýär. Ownuk-uşak, içgysgynç maglumatlardan bir bitewiligi, obrazlylygy emele getirmek ýazyjynyň, žurnalistiň döredijilik labora-toriýasynyň, barlaglarynyň ähmiýetini ýüze çykarýar.

Döredijilik prosesiniň we awtoryň psihologiýasynyň çyl-şyrymlylygyna göz ýetirmek redaktory zerur bolmadyk düze-dişlerden saklaýar. Düzedişleriň sany we golýazmanyň üýtgedilmegi redaktoryň işiniň hilini görkezmeýär. Emma, hut şu günlerde hem awtorlyk eserleri üýtgedip, ony täzedan ýazyp ýören işgärlere duşmak bolýar. Olar öz edýän işleriniň ýalňyşlygyna düşünmän, golýazmany täzedan ýazyp çykmagy öz borçlary hasaplaýarlar. Olar şeýle etmek bilen peýdaly iş edýändirin öýdýärler.Ýöne , şeýle işlerden soň tekst ýylmanak bolsa-da, örän köp zat ýitirýär.

Oçerke düzediş girizmek üçin awtoryň we tekstiň psiho-logiýasyna doly göz ýetirmeli. Awtoryň öz pikirini ýüze çykarmak üçin ulanan yza çekilmeleri,

garaýyşlary, çeperçilik serişdeleri we ş.m. şonuň üçin hem özara täzeden aýratynlaşdyrmak ýagşy.

Awtorlaryň öz pikirlerini, garaýyşlaryny obrazly beýan etmek üçin getiren frazalaryny, köpnokatlaryny, deňeşdirmelerini, meňzet-melerini aýryp “redaksiýanyň hirurgiýasyndan” geçirmek eseriň hilini gaçyrýar. Bu “hirurgiýadan” soň öz gahrymanyna görünmekden gorkup ýören žurnalistlere duşmak kyn däl.

Oçerkleriň telefon arkaly ýazylyan görnüşinde şeýle zatlara has köp duşmak bolýar.

Mysal:

“Meret Gandymow säher bilen turup, çay-çöregini edineninden soň, aýna gara gara saçlaryny tersine darap, özüniň gelşikli sypatyny synlanyndan soň pagta meýdanyna tarap batly ädimler bilen ugrady. Ol bu gün ilkinji pagta kerwenini, ilkinji bolup pagta bazasyna ugratmalydy.....”

Materialy oçerki gazet sahypasyndan okan gahryman begenmeýär, ol saçynyň ýoklugyny, oçerkde beýan edilen gahrymanyň özüne meňzemeyänligini aýdyp redaksiýa hat ýollaýar.

Ýa-da “Zenan kalby” žurnalynda üzüm ýygyp duran gyzyň suratynyň aşagynda “Brigadir gelniň bol hasyly synlap duran pursaty” diýip ýazylmagyny neneň görýärsiňiz?! Bu adamyň şahsyýetine degmek dälmi eýsem?!

Umuman, redaktor bilen awtoryň gatnaşygy ähli döwürlerde hem işjeň bolýar. Bu mesele psihologiki şertlerde, aýratynlyklarda doly öwrenilmegi talap edýär.

Tekstiň üstünde işlemek we düzediliş bellikleri.

1. Redaktorlyk okaýyş.
2. Düzediliş bellikleri.
3. Talyplar bilen bellikleriň üstünde işlemek.

Redaktorlyk okaýyşyň aýratynlyklary. Redaktorlyk okaýyş iň ünsli okaýyş bolup, munda hiç bir zat redaktoryň gözünden sypmaly däl. Redaktorlyk

okaýyşda ylmy işi okamak bilen umumylyk bar. Onda hem edil ylmy işdäki ýaly düşnüksizlik bolmaly däl. Redaktor hemme zady bilmeli. Elbetde, redaktor ähli ugurdan hünärmen (spesialist) bolup bilmez. Ýöne materialy okap, ony seljermegi gereğini goýup, gerek dälini aýyrmagy başarmaly. “Hemme zady bilmeli” diýmek redaktor üçin tekstde ýekeje-de düşnüksiz fraza, söz bolmaly däl diýiligidir. Onuň hiç haçan, hiç wagt “Haýsydyr bir zady bilmän galypdyryn” – diýip özüni aklamaga haky ýokdur.

Bileňokmy, ynamyň ýokmy barla, anykla, özi-de bu işi çalt we takyk ýerine ýetir. Eger-de ylmy işde onuň aň, akyl funksiýasy zerur bolsa, redaktorlyk okaýyşda redaktoryň tekste işjeň gatnaşygy zerur. Diňe informasiýa däl, eýsem oňa berilen baha, reko-mendasiýa, tekliip, teksti nähili edeniňde gowulandyryp bol-jakdygynyň maslahaty zerur.

Redaktor her bir sözi ölçäp, anyklap, awtoryň diňe gowy taraplaryny ýa-da kemçiliklerini däl, eýsem onuň şol ýagdaýlarynyň sebäbini-de ýüze çykarmaly.

Redaktirlemek işinde adatça okaýyşyň 2 görnüşi bar.

1.Tanyşlyk okaýyşy.

2.Seljermek üçin okaýyş.

Birinji okaýyşda eseriň temasy, pikirleri, maglumatlary, mazmuny bilen tanyşmaly. Diňe ikinji okaýyşdan soň redaktor düzedişe girişip biler.

Redaktor özüniň professional ukyby bilen teksti “görmegi” we “duýmagy” başarmaly. Şeýle professional okaýyş redaktor öwren-meli, endik edinmeli. Tekstiň üstünde işlemek, redaktorlyk okaýyş ünsüni jemlemegi, ünsüne erk etmegi talap edýär. Endikler bolsa uzak wagtyň dowamynda öz-özüňe gözegçilik etmek, ünsli işlemek esasynda kemala gelýär.

Kabul edijiligiň aýratynlyklaryny bilmek, öwrenmek, aňyň, ýadyň önümçiligine, faktorlar, üns häsiýetleri okaýyş prosesini guramaga we oňa ýolbaşçylyk etmäge mümkinçilik döredýär.

Redaktora bu ýagdaýlary, tekste okyjynyň nukdaý nazaryndan baha bermekligi, professional okaýşy şahsy endige öwürmegi başarmak zerurdyr.

Şeýle hem awtoryň öňünde ençeme ýöriteleşdirilen-spesifiki meseleler ör boýuna galýar. “Tekste girişmek” we edebi eseriň (ramkalary) çäkleri; tekstde okyja täsir etmegiň publisistiki ýollary we ş.m.

Awtoryň materialynyň üstünde işleýän wagty redaktor düzedişiniň öz bellikleri esasynda işlemeli. Ýagny, hemmelere düşnükli bolan dilde, umumy kabul edilen bellikler bilen işlemek işi ýeňilleşdirýär.

Bellikleriň görnüşleri.

Çalyşma bellikleri:

Bir we birnäçe harp /___/

Söz /_____/

Ýazuw harp bilen ýazmaly = (harpyň üstünden)

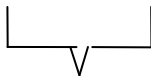
Baş harp bilen ýazmaly = (harpyň aşagyndan)

Zyňma bellikleri:

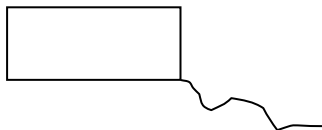
Harp, bellikler

Söz

Bir we birnäçe setir.

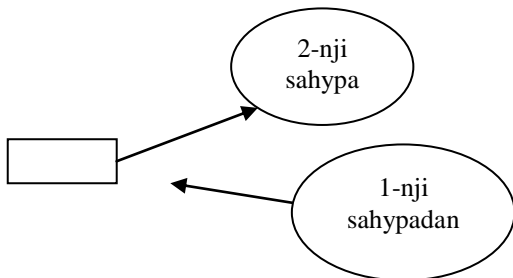

Goýma bellikleri:

Harp

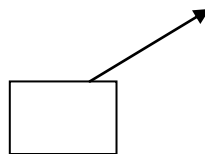

Söz, birnäçe söz

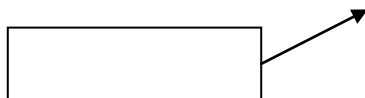

Geçirme bellikleri:

iki söz ýa-da iki topar söz.

bir ýerden başga bir ýere

sahypadan sahypa

Probel bellikleri:

sözi aýyrmak

sözi birleşdirmek

Abzas

Şrift bellikleri:

Aşagyny kesikli çyzyk

Bilen çyzmak

Ýarym ýagly

ýagly

kursiwde

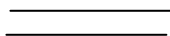
Düzedilen belligi aýyrmak

Bellikleriň görnüşleri:

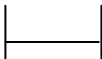
Çalyşma bellikleri:

Bir we birnäçe harp

Söz

Ýazuw harp bilen ýazylmaly (harpyň aşagynda)

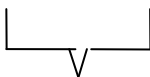
Baş harp bilen ýazylmaly (harpyň üstünden)

Zyňma bellikleri:

Harp bellikler

Söz

Bir we birnäçe setir

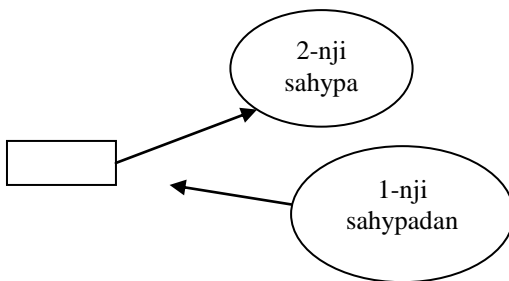

Göyma bellikleri:

Harp

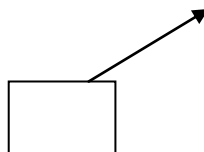
Söz, birnäçe söz

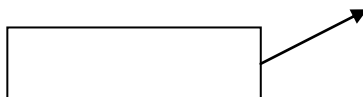
Geçirme bellikleri:

İki söz ýa-da iki topar söz

Bir ýerden başga bir ýere

Sahypadan sahypa

Probel bellikleri:

Sözi aýyrmak

Sözi birleşdirmek

Abzas

Şrifet bellikleri:

Aşagyny kesikli çyzyk bilen çyzmak

Ýarym ýagly

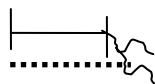
Ýagly

Kursiwde

Düzedilen belligi aýyrmak

Talyplar bilen bellikleriň üstünde işlemek.

MEKSIKADAN GOWŞAN HOŞ HABAR

┌ Paytagtymyz Aşgabadýň Magtymguly şaýulunda
ýerleşýän Turgut Ozal adyndaky türkmen- türk
mekdebiňiň ökde okuwçylarynyň biri hasaplanylýan
Bagtyýar Gurbanow Meksikanyň Merida şäherinde
geçen ençeme daşary döwletleriň okuwçylaryň
arasyndan geçirilýän mekdep okuwçylarynyň 46-njy
Halkara matematika olimpiadasynda Garaşsyz, baky
Bitarap Türkmenistanyň ýygyny toparynyň
düzüminde çykyş edip, bürünç medala mynasyp
boldy.

Bagtyýar Gurbanow ozalam mekdep
okuwçylarynyň arasynda etrap we Aşgabat şäheri
boýunça geçirilen olimpiadalara gatnaşyp öňdäki
orunlara mynasyp bolupdy. Dünýäniň ähli
ýurtlaryndan her ýyl ökde matematikleri ýygnaýan

bu abraýly aň- paýhas bäsleşigine dünýäniň 98
döwletinden gelen ýaşlar gatnaşdylar. Watanymyzdan

müňlerçe kilometr uzaklykdan geçen bu bäsleşikde şu
Zýylky mekdep okuwçylarynyň arasyndaky Döwlet
olimpiýadasynda baýrakly orunlara mynasyp bolan iň
ökde ~~we göreldeli~~ okuwçylardan 4-si biziň
ýurdumyzyň adyndan wekilçilik etmek hukugyny
gazandylar. Olaryň ählisi-de ~~Maksikanyň iň~~
~~şäherleriniň biri bolan Meride~~ geçen bäsleşikde

şäherinde

özleriniň adatdan daşary üýtgeşik döredijilik
mümkinçilikleriniň bardygyny, informatikany we
bäsleşigiň beýleki derslerini ökde bilýändiklerini
görkezdiler. Ondan başga-da ~~Garaşsyz, baky bitarap~~
Türkmenistanly mekdep okuwçylary ykdysady
informatikany we kompýuteri özleşdirmek

ugurlaryndan ~~aýaýyp~~ baş alyp çykyp bilýändiklerini
ökdelik bilen subut etdiler.

gowy

Edebi redaktirleme işinde logikanyň orny.

1. Aýdyň pikir we dogry pikir.
2. Logiki pikirlenmegiň we teksti seljermegiň aýratynlyklary.
3. Tekst bilen işlemek.

Adaty adamyň aňyna laýyklykda dogry pikirlenmegiň kanunlaryna eýermek, bu kanunlary bozman pikirlenmek, logikanyň kanunlaryny bozman pikirlenmek mümkindir. Ýöne, edebiýatçy-professional, žurnalist, redaktor we ş.m. döredijilik işgärleri, intelligensiýa üçin dogry pikirlenmegiň kanunlaryny saklap bilmegiň özi ýeterlik däldir. Olar üçin logika olaryň hötdesinden gelip bilýän inçe, ajaýyp işçi guraly bolup hyzmat etmelidir.

Özünde tekste logiki taýdan professional başarnygy bilen baha berip bilmegi başarmak endigini terbiýelemek her bir žurnalist üçin hökmany zatdyr.

Žurnalist tekstdäki logiki baglanyşyklary açyk, anyk bilmek onuň usullaryny, logiki kabul ediliş

seljerme aýratynlyklaryna göz ýetirmek zerur. Tekstiň, ýa-da dilden aýdylýan gürrüňiň logiki kadalarynyň bozulan ýerinde žurnalistiň **duýgur “refleksi”** derrew kömege gelmeli.

Ýagny, bu “refleks” esasynda žurnalist özünden biygtyýar mehaniki ýagdaýda şol logiki bozulmany duýup bilýär. Şeýle ýagdaýlar köp tejribäniň esasynda kämilleşýär. Elbetde, logikanyň kanunlaryna we düzgünlerine ýönekeýlik bilen eýermegiň özi ýeterlik däl. Edebi tekst bu çylşyrymly hadysadyr, logika baglanyşyklar bolsa, hemişe öz esasynda çuňňur gnoseologiki häsiýetli aýratynlyklary saklaýar. Logikany bilmeklik hemişe-de ýazýan adamlaryň iň esasy borjy bolup gelýär. Bu ugurda Lomonosowyň “Ritorikasy” esasy ornyuly rol oýnaýar. Gadymy grekalymlyary ritorika we suhangöýlük teoriýasynda, logikany bilmezden ýazylýan işlerde pikirleriň baglanyşyk akymy bolup bilmez, biz bolsa ýalňyşlykdan, azaşmakdan hakyky anyklygy tapawutlandyryp bilmän heläk bolýarys diýip bellediler.

Redaktirlemegiň teoriýasynda onuň logiki esaslaryna ünsli bolmak, üns bermek dogrudyr.

Dürli edebi eserleri redaktirlemek ulanylýan logiki kriteriýalar birmeňzeş däldir. Belli bir derejede edebi döredijiligiň çeper özboluşlylygyny we çeper bolmadyk özboluşlylygyny garşylykly öwwrenmek kada girip gidipdir. Emma, bu garşylyk redaktoryň nukdaý nazaryndan edil birden, şol bada çykmaýar, görünmeýär. Çeper eseri gowulandyrmak bilen redaktor ýygy-ýygydan “algebranyň sazlaşygyny” barlamaly bolýar we onuň logikanyň talaplaryny ödeýänligine ýa-da ödemeýänligine göz ýetirmeli bolýar. Bu ýerde logiki pikirlenmäniň esasy kanunlarynyň saklanylyşyna gözegçilik etmek ilkinji deregine geçýär. Bu ýagdaý bolsa edil bitewi birlik düşunjesi ýaly edebi eseriň üstünde işlemekde logiki kriteriýalary ulanmaga mümkinçilik döredýär. Dogry pikirlenmegiň kanunlary berklik bilen pikirleriň ösüşini kesgitleýär. Ýöne, logiki abstraksiýalar däl, eýsem olaryň tekste anyk siňdirilmegi, olaryň iş mehanizmlerini ýüze çykar-maklary redaktirlemek işinde zerurdyr.

Logiki tarapdan teksti seljermäniň esasy ugurlary barada aýdylanynda. Edebi eseriň ähli basgançaklarynda hem teksti logiki taýdan seljermek zerurdyr. Ol awtora, tankytça, redaktora zerurdyr. Logiki taýdan dogry düzülen teksti seljermek ýeňil. Sebäbi ol hemişe öz formasy boýunça düşnükli. Haçan- da tekstiň logiki berkligi bozulanda onuň formasynyň düşnüksizligi gutulgysyzdyr we ol barada belli pikir aýtmagam kyn bolýar.

Islendik bir seljerme ýaly, tekstiň logiki analizi hem iki hili analize esaslanýar.

- I. Tekstiň bölekleriniň pikirler bōlünüşleri.
- II. Bölekleriň arasyndaky baglanyşyklaryň analizi.

Bu ýerde tekstleri pikirleri taýyndan böleklere bölüp öwrenmek, seljermek göz öňünde tutulýar. Yagny, tekstde näçe pikir bar bolsa, olary böleklere bölüp, olaryň many taýyndan mañzeşligini, gaýtalanýan ýa-da gaýtalanmaýanlygyny, pikirleriň ähmiýetini, zerurlygyny anyklamaly. Ikinji görnüşde bolsa, bölekleriň arasyndaky baglanyşma sözler,

bellikler seljerilýär. Umumy tekstde pikirleriň özara baglanşygy, sazlaşygy we bitewiligi öwrenilýär.

Mysal:

Magtymguly adyndaky TDU-de ylmylar gününe bagyşlanyp ylmy-amaly maslahat geçirildi we maslahata köp ýerlerden myhmanlar geldiler. Ylmy amaly maslahatda edilen çykyşlar talyplaryň ünsini özüne çekdi we olar çykyş eden adamlara dürli soraglar bilen ýüzlendiler.

- 1-pikir – Ylmy amaly maslahatyň geçirilmegi.
- 2-pikir – dürli ýerlerden myhmanlaryň gelmegi.
- 3-pikir – Çykyşlaryň talyplaryny ünsüni çekmegi
- 4-pikir – talyplaryň sorag bermekleri

Gürüşimiz ýaly tekst saýlanmadyk ýagdaýda. Onda dört pikir bolup olar gaýtalanmaýarlar hem-de “we” baglaýjy kömekçisiniň üsti bilen baglanyşýarlar. Ýöne “we” baglaýjy kömekçi weli ugrunda işlenilmegi talap edýär... we ş.m.

Tekstiň many birligi.

- 1. Tekst barada düşünje**
- 2. Tekstiň üstünde işlemek**

Eýýäm tekst bilen birinji tanyşlykda onuň many bölekleriniň baglanyş aýratynlyklaryna üns bermek peýdaly. Olar pikir bölekleri bir-birleri bilen nähili baglanyşýarlar, kömekçi sözleri bilenmi ümlükler ýa-da dyngy belgiler we ş.m. bilenmi we ş.m. ýagdaýlary öwrenmek zerur.

Mysal:

Men bilýärim, “radionyň gazete garanynda mümkinçilikleri has köp” diýsem žurnalistleriň köpüsi meniň bilen ylalaşmazlar. Ýok, ýok radionyň auditoriýasynyň giňligi ýa-da dramaturgiýa mümkinçilikleriniň köplügi üçin däl, bu öz-özündenem düşnükli. Ýöne radionyň žurnalistler üçin ähmiýetli beýleki ençeme mümkinçilikleri bar.

Bu ýerde ýok, ýok sözüne üns bereliň. Ýok, ýok sözi iki pikiriň arasyndaky sebäp baglaýjysy bolup gelyär.

Geliň pikirleri bölüp öwreneliň.

1) Awtoryň tassyklamagyna görä, radionyň gazete garanyňda mümkinçilikleri kân.

2) Awtor žurnalistleriň köpüsiniň özi bilen ylalaşmajaklaryny bilýär.

3) Radionyň giň auditoriýasy we baý dramaturgiýa mümkinçilikleri bar.

4) Radionyň žurnalistler üçin ähmiýetli bolan başga-da ençeme mümkinçilikleri bar.

“Ýok, ýok” güýçlendirilen ýokluk aňlatmasy bilen birinji we üçünji pikirler baglanyşýarlar.

Žurnalistleriň köpüsiniň awtory bilen ylalaşmajakdyklary baradaky tassyklama we radionyň giň auditoriýasynyň hem-de baý dramaturgiýa mümkinçilikleriniň bardygy baradaky pikir –bular ýok, ýok (sözi) baglaýjy kömekçisi bilen birinji we üçünji pikirler baglanyşýarlar.

Bu pikirleriň (sootneseniýe) many gatnaşyklary, sebäp baglanyşygyna esas döretmeýär. Şeýlelik-de bu

ýerde ýa-ha aragatnaşyk, ýa-da baglaýjy ynamly däl, ýa-da awtoryň pikiri nädogry.

Awtor näme üçin radionyň mümkinçilikleriniň köplüginı aýdýar. Bu pikiri ösdürmegiň zerurlygy ýok, bu bize öňdenem belli zat ahyry. (Birinji pikir) onuň goýluşy ondaky pikiri ösdürmegi talap edýär. (üçünji pikir talap edýär). Ýöne, biz eýýäm tekstiň nädogry guralanlygyny duýduk we onuň üstünde işlemek zerur.

Has, dograsy başky pikir ösdürmek hem köp ýat berip bilmeýär. Bu ýerde täzelik ýok.

1. Tekstdde täzelik ýok, başky pikir ösdürmegiň zerurlygy ýok.

2. Awtoryň öz ýazýan zadyna ynamy ýok.

3. Tekstdde logiki yzgiderlilik saklanmaýar.

4. Awtor, özi duýmazdan öz pikirine garşy pikir goýýar.

5. Tekstiň gurluşy nädogry.

Talyplar bilen tekstleriň üstünde işlemeli, öýe ýumuş tabşyrmaly.

Tekstleri olaryň gurluşlary taýyndan redaktirlemek. Gürrüň bermek usuly.

1. **Tekstleriň gurluşlarynyň bölünişi.**
2. **Gürrüň bermek (Повествования) usuly**
3. **Tekstiň üstünde işlemek.**

Redaktoryň materialyň üstünde işlemek prosesi onuň aýratyn alynan bölümleriniň seljerişi, olaryň yzygiderliligi, arabaglanyşygy, dürli kompozisiýa gurluşlaryň ýüze çykarylyş we bahalandyryş aýratynlyklary bilen çäklenmeýär. Redaktirlenen işiniň teoriýasynda we praktikasynda teksti düzülişi boýunça adaty klassifikasiýa, üç topara bölýärler.

1. **Gürrüň berme (Повествование).**
2. **Beýan etme (Описание).**
3. **Seljerme (Рассуждения).**

Gürrüň berme - bu wagt yzygiderliligindäki wakanyň gürrüňi.

Beýan etme - predmetiň belli bir alynan wagtdaky häsiýetleri (gör-nüşleri, taraplary).

Seljerme - bu tekstde predmetleriň we hadysalaryň içki häsi-ýetleriniň, aýratynlyklarynyň ýüze çykarylýan we beýan edilen gör-nüşidir.

Gadymy ritorika öwrenijileriň aýtmagyna görä, gürrüň berme hereket bilen, beýan etme predmet bilen, seljerme predmet bilen hereketiň gatnaşyklaryny ýüze çykarmak bilen iş salyşýar. Gürrüň berme öz barlygy, ýaşaýanlygy üçin aňa, huşa, gürrüň berme daşky duýgulara, seljerme - akyla we duýga bergilidir.

Gürrüň düzmäniň iň bir giň ýaýran, iň bir adaty, tebigy, iň bir ýönekeý görnüşidir. Bu wakanyň nähili we nähili yzygiderlilikde bolup geçenliginiň gürrüňidir. Ýöne, eýýäm gadymy döwrüň awtorlary hem bu ýönekeýligiň aldawçylygyna düşünişdirler. Olar hekaýada gutarman goýmaklygyň hemişe-de ýakymly dældigini belläpdirler, öwre-nipdirler. Islendik, hat-da iň ýönekeý gürrüňi hem gurnagy başarmak gerek. Onuň üçin iň zerur zat hekaýanyň özeni boljak wakany dogry saýlamakdyr. Emma, bu hemmesi däl, olary sanap geçmek ýeterlik däl.

Wakalary gürrüň berýän tekst, habardan başga-da, wakanyň bir ýagdaýdan beýleki ýagdaýa geçişini, çaltlygyny ýa-da haýal geçişini we ş.m. ýagdaýlary beýan etmeli.

Bu ýagdaý dürli we ýeterlik derejede çylşyrymly ugurlaryň üsti bilen ýerine ýetirilýär. Hemmesiniň öz habary, ritmi bolmaly. Onuň gurluşy näçe anyk pikirlenilen bolsa, ol şonça-da tebigy we sada görünýär.

Mysallar esasynda derňemeli.

Gadymy döwürlerden bäri hekaýanyň esasy iki görnüşi bellidir. Olar epiki we sseniki (dramatini) görnüşlerdir.

Birinji görnüşde bolup geçen waka, onuň netijesi, hereketleri we ş.m. barada umumy gürrüň berilýär.

Ikinji görnüşde bolsa, waka beýan edilmeyär, umumylaşdyrylman, bolup geçen wakanyň manyny hekaýa gatnaşýan adamlaryň hereketleri, ýüzgözleriniň hereketleri (mimikalary, žesti) bilen görkezilýär. Gürrüň bermegiň epiki görnüşini biz köplenç ýagdaýlarda anyk ylmy işlerde, ssena-

wakanyň obrazly çeper beýan edilşiinde hem görüp bilýäris. Gürrüň bermegiň ssena görnüşiniinde şeýle diýilýär: “Eger-de siz görmeýän bolsaňyz, hiç bir zat aýdyp bilmersiňiz, hiç zat gürrüň berip bilmersiňiz we ynamsyzlyk dörär. Men size ynanmaýaryn, eger-de siz görmedik bolsaňyz, onda siz näme hakynda gürlemek isleýärsiňiz” diýilýär.

Mysallar esasynda öwrenmeli ...

Awtoryň pozisiýasy. Awtoryň gürrüňi. Gürrüň bermegi guramak-hekaýanyň özenini düzmekdir. Gürrüň bermede awtoryň sözi aralyk bolup bilmez. Redaktor eseriň umumy kompozisiýa şekilinde awtoryň sözi, awtoryň hekaýasy doly mümkinçilige görä öz bejerigini ýerine ýetirip bilmeginiň aladasyyny etmelidir, şony gazanmalydyr.

Gürrüňçiniň şahsyýetiniň ýüze çykarylmagy, onuň öz gürrüň berýän wakalaryna gatnaşyş derejesi, žanrlary tapawutlandyryan aýratynlyklary arkaly ýüze çykýar.

Mysal getirmeli. Dürli gazetlerden anyk mysallary tapyp talyplar bilen bilelikde derňemeli.

Beýan etme usuly (описание).

1. Beýan etmegiň sintaktiki gurluşy.
2. Beýan etmede sintaktika we dinamika.
3. Çeper we publisistiki beýan.
4. Tekstiň üstünde işlemek.

Düzme görnüşde beýan etmegiň maksady we gurluşy.

Beýan etmede predmetlere we wakalara belli bir wagtda mahsus bolan häsiýetleri we aýratynlyklary berilýär. Bu häsiýetleriň her biri kompozisiýa nukdaý nazaryndan onuň aýratyn alynan elementleriniň beýanyny görkezýär. Gürrüň bermeden (hekayadan) tapawutlylykda beýan etme wakalaryň çalşyşyny, wagt boýunça hereketlerini. Okyja şekili, wakanyň şekilini kartinasyny göz önüne getirmäşge, predmetiň häsiýetli aýratynlyklaryny synlamaga mümkinçilik döredýär. Bu häsiýetleriň näçe anyk tapylanlygy we beýan edilenligi awtoryň ussatlygyny ýüze çykarýan meselesiniň çözülenligini ýa-da çözülmänligini kesgitleýär.

Mysal getirmeli.

Beýan etmegiň hem statiki we dinamiki görnüşleri. Beýan etmegi guramak üçin saýlanyp alnan obýektiň hereketdeligi ýa-da dældigi, üýtgeşsizligi ýa-da üýtgäp durmagy ýönelige dälidir. Şonuň üçinem beýan etmäni iki topara bölýärler.

1. Statistiki

2. Dinamiki.

Birinji görnüşde waka-da , predmetlerem hereket esasynda bolup geçýär.

Mysal:

Ikinji görnüşde tersine.

Mysal:

Çeper edebiýatda we publisistikada beýan etme.

Çeper edebiýatyň we publisistikanyň tebigaty haýsydyr bir shemany, çyzgynyň bolmagyny inkär edýärler. Beýan etmede edebiýatyň aýratyn alnan ugurlarynda gürrüň edip bolýar. Awtorlaryň ýa-da redaktorlaryň hödürnamalary, nusgalary, üstünlikleri, şowsuzlyklary we ş.m. Beýan etmäge hemişe awtoryň

özboluşlylygybeýleki görnüşlere garanyňda has aýdyň ýüze çykýar.

Beýan etmek bu köplenç detallaryň sungatydyr. Eger-de ylmy beýan etmekde detallar şertli, zerur, anyk berilmeli bolsa, çeper edebiýatda detal ýygy we bahaly, haýran ediji, ýatda galyjy, garaşylmadyk ýagdaýda berilýär. Ýöne detal hiç wagtam öz - özünden zerur bolup bilmeýär. Ol diňe beýan etmäniň umumy kompozisiýasyna goşulan uly kartinanyň, şekiliň diňe bir bölegidir we ol haýsydyr bir güýje mana eýe bolýanlygy bilen özüni aklaýar. Onuň esasy wezipesi hemişe aýratyn alynan elementlerden täsirli bitewiligi döretmekdir.

Mysal:

Edebi eserlerde biz adatça predmetler ýa-da wakalar bilen gahrymanyň kabul edişiniň üsti bilen tanyşýarys. A.N.Tolstoý “Biz nähili ýazýarys” diýen makalasynda şeýle mysal getirýär: “çöl, şapak, hapa ýollar. Bagtly, bagtsyz, serhoş gidip barýar. Sözlemdäki manysy, ritmikasy, ölçegi taýyndan üç sany kabul edijilik, üç sany beýan etme, goý, predmetler özleri barada özleri gürlesinler. Siz okyjy, meniň we üç

adamyň gözleri bilen ýola seredip görüň! Siz köçeden serhoş bolup, bagtly bolup, bagtsyz bolup gidip barýarsyňyz”

Publisist okyjynyň maslahatçysydyr. Ol görýän zadynyň bahasyny aýtmalydyr (beýan etmelidir), ýöne aýtmaly däl-de sözleri bilen okyja täsir etmelidir.

Mysal:

Talyplar bilen anyk mysallaryň üstünde işlemeli.

Edebi redaktirleme we eseriň kompozisiýasy.

1. Eseriň kompozisiýasy we redaktirleme.
2. Eseri kompozisiýa gurluşlara bölmek.
3. Tekst üstünde işlemek.

Edebi eseriň gurluşy. Golýazmany redaktirlemegi nämeden başlamaly? Bu soragyň jogaby köp sebäpler bilen kesgitlenýär. Materialyň

mazmuny we maksady bilen, okyjylyk anyk nämeden bilen, redaktoryň individual metodikasy bilen we ş.m. Şeýle hem haçanda redaktor öz işi diliň we stiliň nätakyklygyny aýyrmakdan başlasa, olar barada tekstde bellik etse we awtordan tekste düzetmegi talap etse köplenç ýagdaýlarda golýazmanyň konstruksiýasy-gurluşy zerarly redaktoryň sindren yhlasy zähmedi köýýär.

Edebi eseriň gurluşynyň üstünde işlemek redaktirlemek işiniň esasy we başlangyç etapydyr. Diňe eseriň gurluşynyň gowulygyna göz ýetireniňden soňra işiň indiki görnüşlerine dil, stil we ş.m. aýratynlyklaryny öwrenmäge girişip bolýar.

Edebi eseriň gurluşy kompozisiýanyň kanunlary bilen kesgit-lenilýär. Edebi eseri dogry guramak gadymy döwürlerden bäri gabat gelýär.

Siseron pikirleri ýerbe-ýer gurup, dogry beýan edip, okyjylary özüne çekip bilmeýän adamyň öz pikirlerini ýazyp beýan etjek bolmagy onuň wagtyny hem-de ýazuw işlerini dogry ulanyp bilmeýänligini görkezüp diýýär. Ol öz pikirini dogry ýerleşdirmegi, eseri dogry guramagy esasy, ilkinji orunda goýýar. Bu

kesgitleme bölümleriň yzygiderliliginiň matiwli bölümleriň ölçegli bolmalydygyny, kompozisiýanyň bolsa eseriň mazmunyna görä häsiýeti bilen kesgitlenilýändigini belleýär. Edebi eseriň kompozisiýanyň berkligi merkezi meseleleriň anyk ýüze çykarylmagy, zerurlaryny alyp, artykmaçlary zyňmagy başarmagy, bölümleriň sazlaşygy we ş.m. bilen ölçenilýär.

Esasynda sýužet ýatan çeper eseriň kompozisiýasy bilen, esasynda plan ýatan çeper bolmadyk eseriň kompozisiýasyny tapawutlandyranyňda poetiki obraz birinji, logiki gurluş ikinji gezeginde geçýär. Redaktor şonda-da çeper eseriň sýužetine seretmek bilen kanagatlanmaýar.

Gurluşyň anyklygy publisistiki eseriňem esasy talabydyr. Edebi eseriň struktura gurluşy redaktor tarapyndan anyk kesgitlenilmelidir. Teksti bölümlere we böleklere bölmek ýeňil iş dälidir.

Bir gezek redaksiýalaryň birine bölümlere bölün-medik powest gelip gowuşýar. Redaktor awtordan eseri bölümlere bölüp getirmegi haýys

edýär. Emma awtor deň böleklere bölüp getirýär. Eseri okamak, öňküdenem kynlaşýar. Diýmek eseriň logiki gurluşyny anyklamazdan, öwrenmezden, ony bölümlere bölmek bolmajar.

Gazetlerde şeýle edilen ýagdaýynda sahypalar içgysgynç görünýär, ýetirilen zyýan anyk görünýär. Tekstleri bölümlere dogry bölmezlik uly göwrümlü çylşyrymly mazmunly gazet materiallaryny döwürýär.

Gazet sahypalarynyň şertlerinde bir umumy publisistikanyň bir umumy sözbaşynyň astynda berilýän dürli materiallar şriftler, lineýkalaryň we ş.m.üsti bilen tapawutlandyrylýar.

Redaktoryň golýazmanyň gurluşyny bahalandyrmak işi-onuň planynyň analizidir.

Redaktoryň planyň üstünde işlemek işi esasy iki etapdan durýar: ol hödürlenen golýazmanyň planyny düzmek we redaktoryň salgy beren kompozisiýa üýtgeşmeleri esasynda plan döretmekdir. Tutuşlygyna golýazma plan düzmeli bolmagy ýa-da onuň belli bir bölegine-de plan düzmeli bolmagy ahmal.

Golýazma plan düzmek bilen redaktor awtoryň pikirleriniň ösüşini yzarlap barýan ýalydyr. Ýöne plan

düzmek we onuň ösüşini yzarlamak her bir edebiýatçynyň döredijilik prosesiniň möhüm bölegi däldir.

Anyk mysallar esasynda tekstiň üstünde işlemek.

Logiki pikirlenmegiň we teksti analiz etmegiň esasy kanunlary

1. Logiki kanunyň ýa-da teksti analiz etmegiň I - kanuny. (toždestwo-gaýtalama).
2. Talyplar bilen tekstiň üstünde işlemek.

Sapagyň başynda teksti logiki taýdan pikir böleklerine bölüp öwrenmek boýunça talyplaryň öý işlerini barlamaly. Olaryň birini hemmelere düşnükli bolar ýaly gaýtadan işlemeli.

Nusgawy logikada dogry pikirlenmegiň dört sany esasy kanunlary esaslandyrylan. Bu kanunlary saklamazdan dogry pikir-lenmek mümkin däldir. Olar ýöne ýere “arifmetikanyň logikasy” diýlip atlandyrylmandyr ahyry. Logiki pikirlenmäniň esasy kanunlaryna eýermek bilen biz pikirlerimiziň anyklygyny, garşylyksyzlygyny, yzygiderliligini, esaslylygyny gazanyp bilýäris.

Logikanyň I kanuny . Gaýtalama (тождества) kanuny.

Ol şeýle aýdylýar: **Berilen pikir ýordumyndaky her bir pikir gaýtalamada hem şol bir kesgitli, durnukly, mazmunyda bolmalydyr.**

Pikirlenişiň dogry bolmagy üçin berilen (рассуждения) öýkünmäniň dowamynda (тождествыныň) gaýtalamanyň kanunlaryny saklamak hökmandyr. Biziň (oýlanmamyzyň) predmeti özugruna çalyşmaly däldir. Bir-biri bilen çalyşmak ýa-da garyşmak (düşünjesi) bolmaýar. Bu pikirlenmäniň kesgitlilik aýratynlyklary duýýar.

Birinji kanunyň bozulmagy pikirleriň çalyşmagyna, anyk dälligine, terminleriňem kesgitli bolmazlygyna we ş.m. getirýär.

Logikanyň I kanunynyň saklanmadyk ýerinde redaktoryň tekste gatyşyp oturmagynyň geregi-de ýok. Sebäbi, düzedişde awtoryň pikirini we stilini saklamaklygyň özi-de gaýtalama kanunyna esaslanýar.

Mysal:

Şu gün türkmen dili we edebiýaty fakultetiniň dekany B.Seýitmedow irki nyzamda çykyş etdi we öňümizdäki ýekşenbede, ýigirmi başinji aprelda uniwersitetiň ähli talyplarynyň “Saglyk ýoluna” gitmelidigini aýtdy. Ol “Saglyk ýolunyň” hemmeler üçin, arassa howadan dem almagyň zerurdygyny belledi. Ol hemmeleriň bu ýörişe gatnaşmalydygyny belläp, bu çäreden hiç kimiň galmaly däldigini aýtdy.

1. Dekanyň irki nyzamdaky çykyşy.
2. “Saglyk ýoluna” gitmelidigi barada aýtmagy.
3. Talyplaryň hökman gitmeliligi.
4. “Saglyk ýoluna gitmegiň zerurlygy.
5. “Saglyk ýolunyň peýdaly taraplary

6. Ýörişe gitmegiň hemmeler üçin zerurlygy.

7. Hiç kimiň galmaly däldigi we ş.m.

Ikinci, üçünji, dördünji, altynjy we ýedinji pikirler gaýtalanýar.

Tekstiň üstünde işlemeli. Öýe ýumuş tabşyrmaly.

Logiki pikirlenmäniň we teksti analiz etmegiň II kanuny

1. Logiki pikirlenmäniň we teksti analiz etmegiň II kanuny.
2. Talypar bilen tekstiň üstünde işlemek.

Dersiň başynda logiki pikirlenmäniň I kanuny boýunça öýe berilen ýumuşlary barlamaly.

Logiki pikirlenmäniň II kanuny garşylykly (Protiworeçiýa) kanuny diýip atlandyrylýar. Ol şeýle ýaňlanýar.

Belli bir zat barada, bir wagtda, birmeňzeş ýagdaýlarda we gatnaşyklarda getirilen garşylykly pikirleriň ikisi hem dogry, bolup bilmez.

Bu kanun Aristotel döwründen bäri bellidir. Ol döwürlerde bu garşylykly aýdylýan tassyklamar bilelikde dogry bolup bilmez diýip aýdylypdyr. Garşylykly pikirleriň döremeginiň sebäpleri pikirlenişniň tertipsizligi, üzükligi, bölekligi, ýeterlik derejede informirlenmezlik we dürli subýektiw we syýasy sebäpler hasaplanylýar.

Garşylykly kanunynyň ylmyň ähli ugurlaryndawe praktikada hem güýji bar. Onuň bozulýan ýerleri basym göze ilýär. Muňa garamazdan ol örän köp gabat gelýär.

Mysal:

Geldiýew Sähediň ýaşlygy Aşgabat şäherinde geçdi. Ol mekdeplerde geçirilýän ylmy bäsleşiklere işjeň gatnaşdy. Şonuň üçinem ol Aşgabadyň zehinliler mekdebine okuwa alyndy. Sähet bu ýerde hem özüni

tanadyp ýatışdi we dürli bäsleşiklerde gazanan üstünlikleri esasynda Türkiýäniň Anadoly şäherinde okuwyny dowan etdirmäge hukuk gazandy.

Žurnal makalasynyň awtory: “Geldiýewiň ýaşlygy bir şäherde geçdi” diýip tassyklaýar. Emma indiki setirlerinde ol öz aýdanlaryna garşy gidýär. “Geldiýew mekdepleriň arasynda geçirilen olimpiýada bäsleşiginde döwlet boýunça esasy orny eýeleýänligi üçin paýtagtymyzyň zehinliler mekdebine okuwa alynýar. Ol soňra döwletler arasynda geçirilen ylmy bäsleşige gatnaşyp, bu ýerde hem esasy orny eýeleýär we okuwyny Türkiýäniň Anadoly şäherinde dowam etdirmäge mümkinçilik gazanýar”.

Görşümüz ýaly pikirler bir-birine garşy.

Pikirleri tagtada bolup öwretmeli.

Mysal:

Men ussa hökmünde kollektiwiň işine uly üns berýärim. Öwünmän aýtsam, meniň ýolbaşçylyk edýän kollektiwimde zähmet-düzgün nyzamyny bozýan ýok. Soňky üç ýylyň dowamynda ol asla-da bolmady diýen ýaly. Ýöne, zähmet düzgün-nyzamyny bozanlar welin, berk ýoldaşlyk tankydyňa çekilýärler.

1. Awtoryň aýtmagyna görä ussa kollektiwiň işine uly üns berýär.

2. Kollektiwde zähmet-düzgün nyzamyny bozýan ýok.

3. Soňky üç ýylyň dowamynda şeýle ýagdaý asla-da gabat gelmändir.

4. Düzgün bozanlar berk ýolbaşçylyk tankydyňa sezewar edilärler.

Dördünji pikir ýokarky pikirler garşy goýulýar. Diýmek, dördünji piker ýokardaky pikirleriň ählisini ýolundan çykarýar, inkär edýär.

Ýene-de mysal.

Magtymguly adyndaky TDU-nyň bagbany Oraz aga işine berilenleriň biri. Onuň berkidilen ýerlerinde agaçlaryň guran örmek kyn. Ol agaçlary öz wagtynda dersleýär, suwarýar, ideg edýär. Ýaz gelende gözellige päsgel bermez ýaly öz wagtynda guran agaçlary-da kesip aýyrýar.

Görşümüz yaly soňky pikir öňdäki pikirleri ýalana çykarýar.

Redaktor teksti örän ünsli analiz etmeli. Ol garşylykly kanunyny öwrenmeli. Elbetde, kesekileriň materiallaryny analiz etmek üçin däl, eýsem islendik analiziň logiki garşylyklary goýberip bilýänligi üçin öwrenmeli.

Talyplar bilen tagtada anyk mysallar esasynda işlemeli.

Magtymguly adyndaky TDU-nyň bagbany baglara uly üns berýär. Wagty wagtynda dökünleýär, suwarýar, ýerleri agdarýar we beýleki abatlaýyş işlerini geçirýär. Şonuň üçin bolsa gerek uniwersitetiň baglary beýleki okuw jaýlarynyňkydan tapawutlanýar. Olar ýaş wagtlyary has-da gözəl görnüşe girýärler. Meret aga bu gозellige päsgel bermez ýaly gurak agaçlary öz wagtynda aýar. Şeýlelik-de, bu baglary görmäge göz gerek.

1.Meret aga baglara uly üns berýär.

2.Wagty –wagtynda bejeriş işlerini geçirýär.

3.Meret aga gurak agaçlary öz wagtynda aýyryr.

4.Uniwersitetiň baglary beýleki ýokary okuw jaýlarynyňkydan tapawutlanýar.

5.Ýazda olar, has-da gözel görnüşe girýär.

Birinji esasy piker.

Ikinji piker birinjini tassyklaýar.

Göräýmäge, üçünji piker hem birinji, ikinji pikiri gaýtalanýan ýoly bolup dur, emma gowy üns berseň bu piker ýokardaky aýdylanlaryň ählisini ýoluna çykarýar, inkär edýär.

Eger-de begler guraýan bolsa, Meret aganyň olara üns berýänligi dogry dälir we ş.m.

Öýe ýumuş tabşyrmaly.

Logiki pikirlenmäniň III kanuny we tekst.

1. Logiki pikirlenmäniň III kanuny.
2. Talyplar bilen tekstiň üstünde işlemek.

Logiki pikirlenmäniň I kanunynyň kesgitlemesi şeýle aýdylýär:

Belli bir wagtda, belli bir gatnaşyklarda alynan iki sany garşylykly pikiriň haýsyda bolsa biri dogrydyr. Bu ýerde üçinji bir pikiriň bolmagy mümkin däl.

Bu kanuny Arestotel şaýleräk aýdýär:

“Iki sany garşylykly pikiriň arasynda hiç bir zat bolup bilmez”.

Logoko pikirlenmäniň III kanuny aýdylan, beýan edilen pikiriň dogry bolmagyny üpjün edýär.

Gyş pasly sowulyp, gül gülälekliähli adamlaryň garaşýan, bahar pasly geldi. Bahar pasly özüniň ilkinji günleri gök gümmürdäp, ýylдыrym çakyp ýagys ýagyp, baglary, güllere gök pürçük etdi. Baglar güller açyp, esasan hem erik agajy pyntyklap, gül açyp, bir owadan görnüşe girdi. Emma günde garden öwüsýan mymyk şemal pessaý öwüsdi, sonar bolsa ol has möwç alyp, biziň howlymyzdaky erik agajynyň bar güllerini dökdi.

Bu erik agajy ýylyň- ýylyna bol hasyl getirýär. Şu ýyl hem biz onuň getiren bol hasylyny ýygnap ýetişip bilmedik.

1.Gyş paslynyň sowulmagy, ýaz paslynyň gelmegi.

2.Gök gümmürdäp, ýyldyrym çakmagy.

3.Baglaryň gül açmagy, erigiň güllemegi

4. Birden şemalyň öwürmegi, sonar güýjemegi.

5. Erik agajynyň bar gülleriniň dökülmegi.

6.Erik agajynyň hemişe bol hasyl getirmegi.

7. Şu ýyl hem ony ýygnap ýetişipbaolmazlygy.

VI- VII – Esasy pikir.

I- II- III- meňzeş pikir.

IV- V- meňzeş

VII- (garşylykly) pikire IV- V pikirler garşylykly pikir.

Logiki pikirlenmäniň IV kanuny we tekst.

1. Logoki pikirlenmäniň IV kanuny.

2. Talyplar bilen tekstleriň ugrunda işlemek.

Logiki pikirlenmäniň IV kanuny şeýle aýdylýar. Belli bir wagtda belli bir ýagdaýlarda aýdylan anyk pikiri tassyklamak dogrydyr.

Bu ýerde birnäçe pikir bir pikiri tassyklap biler. Ýöne, pikiriň gaýtalanmagyna ýol bermeli däl.

Mysal:

Ýurdumyzda ylmy ösüslere uly ýol açyldy. Hormatly Prezidentimiziň tagallasy bilen mekdep okuwlary X-ýyllyk, ýokary okuwlarynyň bolsa V-ýyllyk bilime öwrüldi. Hakykatdanam, bu öz wagtynda gozgalan mesele bolup, hut şu karar türkmen ylmy, bilimine dünýä ýurtlarynyň ylym bilim ülünlerine laýyk getirildi. Bu esasy türkmen ýaşlary dünýäniň ähli ýurtlarynda okamaga mümkinçilik gazandylar...

Talyplar bilen tekstiň üstünde işlemeli

Edebiýatlar:

1. Gurbanguly Berdimuhamedow. Garaşsyzlyga guwanmak, Watany, halky söýmek bagtdyr. – Aşgabat, 2007.
2. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistanda saglygy goraýşy ösdürmegiň ylmy esaslary. – Aşgabat, 2007.
3. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdy täzedan galkyndyrmak baradaky syýasaty. – Aşgabat, 2007.
4. Gurbanguly Berdimuhamedow. Türkmenistan – sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy. – Aşgabat, 2007.
5. Gurbanguly Berdimuhamedow. Eserler ýygındysy. – Aşgabat, 2007.
6. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Mälikgulyýewiç Berdimuhamedow. Gysgaça terjimehaly. – Aşgabat, 2007.
7. Gurbanguly Berdimuhamedow – Halkyň saýlany we ynam bildireni. Aşgabat, 2007
8. Gurbanguly Berdimuhamedow. Täze galkynyş eýýamy: wakalaryň senenamasy. 2007 ýyl. – Aşgabat, 2008.

9. Gurbanguly Berdimuhamedow. Döwlet adam üçindir. – Aşgabat, 2008
10. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ahalteke bedewi – bizin buýsanjymyz we şöhratymyz. – Aşgabat, 2008.
11. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 1-nji tom. – Aşgabat, 2008.
12. Gurbanguly Berdimuhamedow. Ösüşin täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. 2-nji tom. – Aşgabat, 2009.
13. K.M. Nakorýakowa., Redaktirowaniýe materialow massowoý informa-sii. MGU, 1983.
14. Türkmenistanyň Konstitusiýasy. – Aşgabat, 2008.
15. “Türkmenistany durmuş, ykdysady we medeni taýdan özgertmelerin 2020-nji ýyla çenli Baş Ugry” Milli maksatnamasy. – Aşgabat, 2003.
16. Adam hukuklary baradaky halkara namalar/ Aşgabat, 2000.
17. Ворошилов Б.Б. Журналистика. Москва, 2009.
18. Ахмадулин Е.В. Краткий курс теории журналистики. Москва, 2006.
19. Богданов Н., Вяземский Б. Справочник журналиста. Л, 1971.

- 20.Лазутица Г.Б. Основы творческой деятельности журналиста. М., 2000.
- 21.Учнова Б.Б. У истоков публицистики. М., 1989.
- 22.Кашиеская Л.В. Эксперимент как метод журналистской деятельности. // Вестник МГУ, СЕР, «Журналистика». 1986, №6.
- 23.Закон «О средствах массовой информации»//. Законодательство Российской Федерации о средствах массовой информации. М., 1996.
- 24.Прохоров Г.Н. Введение в теории журналистики. М., 1980.

Mazmuny

1. Giriş	7
2. Türkmen žurnalistikasy ylym hökmünde.....	9
3. Hormatly Prezidentimiziň žurnalistikany ösdürmek baradaky aladalary we KHBS-iň döwrebaplygy.....	15
4. Stilistika we edebi redaktirleme dersine giriş.....	20
5. Redaktor we tekst.....	27
6. KHBS we redaktor.....	33
7. Tekst we psihologiýa.....	37
8. Tekstiň üstünde işlemek we düzediliş billikleri.....	43
9. Edebi redaktirleme işinde logikanyň orny.....	52
10. Tekstiň many birligi.	57
11. Tekstleri olaryň gurluşlary taýyndan redaktirlemek. Gürrüň bermek usuly.....	61
12. Beýan etme usuly (описание).....	65
13. Edebi redaktirleme we eseriň kompozisiýasy.....	68
14. Logiki pikirlenmegiň we teksti analiz etmegiň esasy kanunlary.....	72
15. Logiki pikirlenmäniň we teksti analiz etmegiň II kanuny.....	75
16. Logiki pikirlenmäniň III kanuny we tekst.....	80
17. Logiki pikirlenmäniň IV kanuny we tekst.....	83
18. Edebiýatlar.....	85